

ПРИЙНЯТТЯ ПТОЛЕМЕЄМ І ЦАРСЬКОГО ТИТУЛУ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ (Закінчення)

Найбільш цікавим мені видається четверте заперечення, котре нещодавно запропонував Ch. Bennett у зв'язку з датуванням воцаріння Птолемея I 305/304 роком за Пароською хронікою. На думку американського дослідника, якби насправді мало місце більш раннє проголошення єгипетського сатрапа басилевсом, то ця обставина не могла б залишитися поза увагою укладача хроніки [Bennett 2001–2011].

Справді, початок відліку років царювання сина Лага з моменту його коронування як єгипетського фараона з огляду на грецьке походження цього джерела на перший погляд виглядає більш ніж дивно. Проте, щоб знайти пояснення цьому своєрідному феномену, слід згадати про низку чинників і обставин, котрі мають безпосередній стосунок до реалій, пов'язаних із прийняттям Птолемеєм I царського титулу, а також із місцем і часом виникнення самої Пароської хроніки.

Перш за все, судячи з дій сина Лага, пов'язаних із прийняттям ним царського титулу, набуття нового статусу мало для колишнього єгипетського сатрапа не стільки внутрішньо, скільки зовнішньополітичне значення. Революційна за своїм характером акція Монофталма поставила Птолемея перед необхідністю легітимізувати свої права на підконтрольні йому території, щоб забезпечити останні, бодай на правовому рівні, від зазіхань з боку Антигона або від будь-якої іншої зовнішньої загрози. З цією метою син Лага при першій зручній нагоді, а можливо навіть і не чекаючи такої (див. вище), інспірував надання собі титулу басилевса військовими зборами [Mueller 1973, 100]¹, утвореними на базі македонських загонів, що перебували у нього на службі. Ця традиційна македонська політична інституція² повинна була надати воцарінню Птолемея вигляду законності в очах як інших діадохів-македонян³, так і їхніх македонських підлеглих⁴.

Окрім цього, Птолемеї, починаючи з моменту свого воцаріння, прагнув створити фікцію власного царювання над Єгиптом з моменту смерті Александра. Так, у нашому розпорядженні є декілька грекомовних ділових папірусів і написів, у яких відлік років царювання сина Лага розпочинається з 324/323 року [SB, XVI, 12519; IG, XIV, 1184; P. Eleph. 2–4; P. Hib. 84a; Bingen 2007, 24, 29; Hagedorn 18966, 65–70; Hoelbl 2001, 21–22, 32 not. 48]. Особливий інтерес у цьому контексті викликає царська простаґма, датована 20 роком Птолемея, а точніше, початком 304 року [SB, XVI, 12519; Hagedorn 18966, 65–70; Rigsby 1988, 173–174; Hoelbl 2001, 32 not. 48; Huss 191 Ann. 748]. Отже, на підставі цього документа можна сміливо стверджувати, що колишній єгипетський сатрап застосував вищезгадану систему відліку з самого моменту набуття ним царського статусу. Більше того, існує дуже цікаве припущення, згідно з яким Птолемеї обрав для своєї єгипетської коронації 28-ме Даїсія – день річниці смерті Александра за македонським календарем [Hagedorn 18966, 69–70; Rigsby 1988, 173; Weber 1993, 57 Ann 3; Hoelbl 2001, 21, 32 not. 47; Huss 2001, 191 Ann. 748]. При цьому зазначена симуляція безпосереднього успадкування царської влади над Країною Нілу призначалась не єгипетській, а саме греко-македонській аудиторії. На цю обставину красномовно вказує та толерантність, з якою син Лага ставився до відвертого ігнорування з боку місцевого населення офіційного відліку терміну свого царювання від 324/323 року. З наведених вище причин релігійно-ідеологічного характеру єгиптяни до самої смерті Птолемея вели відлік його перебування на троні фараонів, починаючи від 305/304 року [див., н-д: Струве 1952, 3–31; він же 1965, 86; Павловская 1953, 43–45; Turner 1984, 128; Bingen 2007, 24 not. 9; Hagedorn 18966, 68–70; Hoelbl 2001, 21–22].

I, нарешті, син Лага, за словами Діодора, під час зносин з іншими наступниками

Александра постійно підкреслював, що Єгипет належить йому за т.зв. правом завоювання списом [пор.: Diodorus 1884, *XVIII*, 39, 43; *XIX*, 105; *XX*, 76]⁵. При цьому слід мати на увазі, що термін “земля, завойована списом” у цьому разі означав не поневолене становище країни та її корінного населення, а винятково право царя неподільно розпоряджатися тією чи іншою територією. До того ж на зовнішньополітичну спрямованість зазначеної заяви Птолемея вказує та обставина, що протягом усього елліністичного періоду цей термін використовувався переважно як своєрідний юридичний аргумент, що висувався в ході міждержавних територіальних суперечностей [Diodorus 1884, *XVIII*, 39; *XIX*, 105; *XX*, 76; Polybius 1899, *V*, 67; *XVIII*, 51; Huss 2001, 102–104, 256–257; Manning 2003, 158; Chaniotis 2005, 181–184; пор.: Hammond 2000, 157].

Таким чином, як можна побачити, проголошення македонським басилевсом мало для сина Лага не вторинний, як припускали G. Lehmann та його послідовники (див. вище), а первинний характер. Цей державницький акт, здійснений якомога швидше щодо моменту воцаріння Антигона, мав закріпити в очах македонян і греків права Птолемея на володіння власною державою в рамках новонародженої елліністичної ойкумени. Тому не дивно, що відповідні зусилля засновника однієї з провідних елліністичних династій знайшли своє відображення у творах античних письменників, котрі спиралися на свідчення Птолемеєвого сучасника – Ієроніма з Кардії (див. вище), а також у рамках сучасної синові Лага родоської літописної традиції (див. вище).

Пароська ж хроніка була написана в інший час і за інших обставин. Вона виникла у другій половині 60-х років III століття [Jacoby 1904, 73–107; Hazzard 2000, 161–167] на острові Парос, котрий на той час у складі т.зв. Острівного союзу входив до сфери впливу держави Птолемеїв [Bagnall 1976, 150; Hazzard 2000, 162]. Тому не дивно, що постаті сина Лага – батька тодішнього володаря елліністичного Єгипту Птолемея II Філадельфа – у цій хроніці відведено набагато більше місця, аніж постатям інших діадохів [пор.: Hazzard 2000, 162–163]. Відповідно і причину віднесення початку царювання Сотера до року його єгипетської коронації автором цього документа, на мою думку, варто шукати при александрійському дворі.

Згадаймо, що дії сина Лага, здійснені ним протягом «року царів», у першу чергу орієнтувались на зовнішню аудиторію (див. вище). З огляду на зовнішньополітичні причини він акцентував увагу на проголошенні себе басилевсом, котре, згідно зі свідченнями більшості грекомовних джерел, відбулося ще у 306 році. При цьому, як свідчать ті ж джерела, зазначене проголошення було, бодай формально, здійснене за участю македонських військових зборів (див. вище). Разом з тим внутрішня політика перших Птолемеїв, особливо починаючи з другого представника династії, була спрямована на перетворення еллінізованих переселенців на підданих єгипетського зразка [Зелінський 2010.1]. Серйозною перешкодою на цьому шляху була інституція македонських військових (народних) зборів. Саме вони не лише проголосили, бодай формально, царем сина Лага, а й утвердили статус співправителя для його сина – Птолемея Філадельфа [Trogus 1956, *XVI*; Justinus 1911, *XVI*, 2; пор.: Nepots 2001, *XXI*, 3; Plutarchus 1957, *II*, 9; Diogenus 1922, *V*, 78–79; Lucianus 1913, 12; Porphyrius 1923–1958, 260, *f.* 7, 1; Bouche-Leclercq 1903–1907, 98–99; Volkmann 1956, 451–452; Huss 2001, 249; Burselis 2005, 93–94]. Разом з тим перші Птолемеї доклали чимало зусиль для скасування у власній державі македонських політичних інституцій, які могли, бодай формально, обмежувати повноту царської влади [Зелінський 2010.1, 353–358, 423–440]. Зокрема, це стосується й військових зборів, існування яких навіть не згадується за часів правління третього і четвертого представників александрійської династії [там само, 423–440, 504–523, прим. 434–545]. І хоча, на мою думку, сам акт скасування цієї інституції було здійснено Птолемеєм III Евергетом, котрий відмовився від скликання військових зборів задля підтвердження власної інтронізації [там само, 425–526, 506, прим. 447–449], ніщо не заважає припустити імовірність підготовки певного пропагандистського підґрунтя для здійснення зазначеного заходу, проведеної ще за часів Філадельфа.

Саме в рамках цієї підготовки можна пояснити й відповідне повідомлення Пароської хроніки, укладач якої, цілком вірогідно, міг використовувати якийсь сучасний йому наративний твір александрійського походження [пор.: Hazzard 2000, 166–167]⁶. З

моєї точки зору, у змісті хроніки могло знайти відображення бажання Філадельфа відвернути увагу сучасників від більш раннього проголошення батька басилевсом, яке було безпосередньо пов'язане з участю військових зборів (див. вище). Натомість вказівка на офіційний початок царювання Сотера у 305/304 році підкреслювала низку чинників, які незалежно від статусу, наданого зборами македонян, підтверджували легітимність сина Лага і його нащадків як суверенних володарів власної держави. При цьому факт коронування за єгипетським ритуалом сам по собі, звичайно, не міг служити незаперечним легітимізуючим аргументом в очах представників еллінізованого світу, і зокрема в очах греко-македонських підданих самого Філадельфа. Проте не слід забувати, що сам цей акт був нерозривно пов'язаний з постаттю Александра Великого, котрий у такий спосіб позиціонувався як безпосередній попередник Птолемея I на єгипетському престолі (див. вище)⁷. У зв'язку з цим особливо важливе значення могла мати та обставина, що славетний завойовник отримав статус володаря Країни Нілу без будь-якої участі військових зборів [пор.: Шахермайр 1984, 145–161]⁸.

Таким чином, Пароська хроніка, всупереч твердженню, котре висловив Ch. Bennett, підкреслювала не стільки факт єгипетської коронації Сотера як такої, скільки нерозривний зв'язок владного статусу сина Лага із владним статусом Александра. Таким чином, на мій погляд, зникає останній аргумент, висунутий проти гіпотези про подвійну інтронізацію сина Лага, згідно з якою останній у 306 році був проголошений басилевсом, а у 304 – подібно до Александра був коронований як єгипетський фараон.

¹ На цю обставину недвозначно вказують Аппіан і Помпей Трог/Юстин [Apprianus 1962, 54; Justinus 1911, XV, 2]. Діодор же і Плутарх хоча безпосередньо не згадують про участь військових зборів у процедурі прийняття Птолемеєм титулу басилевса, проте перший говорить, що син Лага прийняв діадему [Diodorus 1884, XX, 53], а другий – що царський титул було йому піднесено [Plutarchus 1875, 18]. На мою думку, подібні формулювання також непрямым чином свідчать про існування певної групи людей, яка відіграла роль формально незалежної політичної сили під час акту воцаріння єгипетського сатрапа. З огляду ж на свідчення Аппіана і Помпея Трога немає жодних сумнівів у тому, що цією групою могло бути лише військо самого Птолемея.

² Стосовно традиційного існування регулярних народних зборів у доелліністичній Македонії, пов'язаних із місцевим релігійним святом, Ксантікою, див.: [Livius 1902–1912, XL, VI; Polybius 1882, XXIII, 10; пор.: Suda 1928–1935, *epsilon*, 1093].

³ Стосовно можливого проходження зазначеної формальної процедури іншими діадохами під час набуття ними царського статусу див.: [Justinus 1911, XV, 2; Apprianus 1962, 54; Plutarchus 1875, 18; Mueller 1973, 86–87, 106; Hadley 1974, 52]. Щодо протилежної точки зору див.: [Gruen 1985, 256–257, 264–266 *not.* 13–22].

⁴ Щодо права народних (військових) зборів класичної Македонії обирати нового царя, а точніше, формально затверджувати його кандидатуру див.: [Justinus 1911, VII, 5; Orosius 1889, III, 23]. Щодо більш детального аналізу сутності цієї політичної інституції див.: [Aymard 1952, 88; Griffith 1965, 137; Шахермайр 1984, 24; Briant 1973, 235–352; Tronson 1984, 120–121, 126; Hammond, Walbank 1988, 4, 11–12, 99, 124–125; Hatzopoulos 1996, 129–149; Chaniotis 2005, 62–63; Hammond 2000, 143–147, 156; Le Bohec-Bouhet 2005, 60–61, 68; Fernández Nieto 2005, 31–33, 39, 41; Зелінський 2010.1, 103–104, 165–167, *прим.* 81–84]. Деякі дослідники піддають сумніву право народних зборів доелліністичної Македонії переобирати царя. Як доказ на користь цієї точки зору вони висувають положення, згідно з яким Філіпп II, за словами Діодора, став царем одразу після смерті свого брата Пердікки III [Diodorus 1884, XVI, 2–4], а отже, ніколи не був регентом при малолітньому синові останнього Амінті [Ellis 1971, 15–24; Carney 1980, 29 *not.* 22; Anson 1985, 305–306; пор.: Hammond, Walbank 1988, 3 *not.* 1, 11 *not.* 1], а також посилаються на свідчення Плутарха, згідно з яким Антигона Досона проголосили царем так звані перші з македонян [Plutarchus 1964, 8; пор.: Кузьмин 2009, 27]. Щодо сумнівів у наявності будь-яких серйозних владних прерогатив у цієї державної інституції або й у самому її існуванні див.: [Errington 1974, 20–37; idem 1978, 77–133; Anson 1985, 303–316; idem 1991, 230–247; Carney 1996, 23 *not.* 25; Reames-Zimmerman 1998, 22–51; Кузьмин 2009, 26–29]. Іншої крайності припускалися F. Walbank і особливо N.G.L. Hammond, котрі без будь-яких вагомих підстав приписували народним зборам невід'ємне право обирати регента для управління країною

від імені малолітнього чи неповносправного царя [Hammond, Walbank 1988, 12, 124–125, 127–130, 145, 192–193, 200, 337]. N.G.L. Hammond навіть відніс до числа ординарних “конституційних” прав македонських народних зборів прерогативу утверджувати кандидатури полководців і управителів адміністративно-територіальних державних одиниць, а також ухвалювати рішення, пов’язані з поточними державними справами [ibid. 192; Hammond 2000, 142–148].

⁵ Стосовно прав царя на “землю, завойовану списом” див.: [Thucydides 1897, II, 99; Plutarchus 1935, 30; Самохіна 1979, 92–101; Hammond, Walbank 1988, 194; Hammond 1993, 13, 19–21, 34; idem 2000, 157–158; пор.: Smith 1994, 208 not. 16; Billows 1995, 25–28, 47–50; idem 1997, 245–246; Chamoux 2002, 230–231].

⁶ До речі, на мою думку, не випадково александрійське походження має й Астрономічний канон [Mueller 1973, 15; Бикерман 1975, 104], котрий також датує початок царювання Сотера 305/304 роком (див. вище).

⁷ Додатковим аргументом на користь існування безпосереднього тісного зв’язку між змістом Пароської хроніки і постаттю Птолемея I може бути та обставина, що час її виникнення фактично збігся із встановленням Філадельфом т.зв. ери Сотера у 263/262 році [Hazard 2000, 161–167]. Стосовно припущення щодо існування ери Сотера див.: [ibid. 1–81].

⁸ На відміну від проголошення Александра царем Азії [Plutarchus 1968, 34; Шахермайр 1984, 168–170].

ЛІТЕРАТУРА

- Бенгтсон Г. **Правители эпохи эллинизма** / Пер. с нем. Москва, 1982.
- Бикерман Э. **Государство Селевкидов** / Пер. с франц. Москва, 1985.
- Бикерман Э. **Хронология Древнего мира** / Пер. с англ. Москва, 1975.
- Большаков А.О. **Человек и его двойник. Изобразительность и мировоззрение в Египте Старого царства**. Санкт-Петербург, 2001.
- Габелко О.Л. **Анатолийское этнополитическое койне и особенности эллинизма в Малой Азии (на примере Вифинского царства)**: дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Каз. гос. ун-та. Казань, 2006.
- Габелко О.Л. **Династическая история эллинистических монархий Малой Азии по данным «Хронографии» Синкелла** // ААе. Вып. 1 (2005).
- Демидчик А.Е. **Государственная доктрина древнеегипетской гераклеопольской монархии**: дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Институт востоковедения РАН (Санкт-Петербургский филиал). Санкт-Петербург, 2007.
- Дройзен И. **История эллинизма** / Пер. с нем.: В 3 т. Т. 2. Ростов-на-Дону, 1995.
- Зелінський А.Л. **Александрійські фараони та їхні піддані. Зміцнення влади перших Птолемеїв**. Київ, 2010.
- Зелінський А.Л. **Птолемей – сатрап Єгипту і останні Аргеади** // Східний світ. 2010. № 4.
- Ильин-Томич А.А., Сафронов А.В. **Датировка и возможный исторический контекст «Речения Ипувера»** // ВДИ. 2010. № 4.
- Источниковедение Древней Греции. Эпоха эллинизма**. Москва, 1982.
- Кузьмин Ю.Н. **Ф.У. Уолбанк и проблемы государственности Македонии в эпоху эллинизма** // **Политика, идеология, историописание в римско-эллинистическом мире**. Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора Фрэнка Уильяма Уолбанка (Казань, 9–11 декабря 2009 г.) / Ред. О.Л. Габелко. Казань, 2009.
- Ладынин И.А. **Александр Македонский и Египет: проблемы греко-египетского синтеза в эпоху генезиса эллинизма**: Дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Моск. гос. ун-т. Москва, 1998.
- Ладынин И.А. **К датировке “стелы сатрапа” и интерпретации ее исторической части (Urk. II. 12.12–15.16)** // **Межгосударственные отношения и дипломатия в античности**. Казань, 2000.
- Ладынин И.А. **«Нечестивый правитель» в религиозно-идеологической традиции древнего Египта II тыс. до н.э.** // **Культурное наследие Египта и христианский Восток (Материалы международных научных конференций)**. Москва, 2002.
- Ладынин И.А. **Основные этапы царского культа Птолемея в контексте общей эволюции египетского эллинизма** // **Мнемон**. В. 3 (2004).
- Ладынин И.А. **Оформление культа «Богов-эвергетов» в птолемеевском Египте в 240-230-е гг. до н.э. и его египетские коннотации** // **Мнемон**. В. 4 (2005).
- Монте П. **Повседневная жизнь египтян во времена великих фараонов** / Пер. с франц. Москва, 2000.

- Павловская А.И. Формы землевладения и организация земледелия на царских землях Египта в середине III века до н.э. // **ВДИ**. 1953. № 1.
- Пророчество Неферти // **Повесть Петеисе III: Древнеегипетская проза** / Пер. и ред. М.А. Коростовцев. Москва, 1978.
- Речение Ипувера // **Повесть Петеисе III: Древнеегипетская проза** / Пер. и ред. М.А. Коростовцев. Москва, 1978.
- Самохина Г.С. Мир 311 г. до н.э.: его дипломатическое оформление, политическое значение и место в борьбе диадохов за власть // **Мнемон**. В. 4 (2005).
- Самохина Г.С. Об одном Эпизоде из истории диадохов. «Год царей» и его политические итоги // **Античная древность и средние века**. Свердловск, 1988.
- Самохина Г.С. Развитие представления о Gh= dorikth/th в эпоху эллинизма // **Античный полис**. Ленинград, 1979.
- Смирнов С.В. Первый опыт соправительства в государстве Селевкидов // **ВДИ**, 2009, № 4.
- Струве В.В. Значение некоторых из демотических папирусов Государственного музея изобразительных искусств им. Пушкина для истории и культуры птолемеевского Египта. Москва, 1952.
- Струве В.В. Роль греков в эпоху Птолемея I на основании демотических папирусов ГМИИ имени А.С. Пушкина // **Филология и история стран зарубежной Азии и Африки: тезисы научной конференции**. Ленинград, 1965.
- Тарн В. Эллинистическая цивилизация / Пер. с англ. Москва, 1949.
- Тураев Б.А. История Древнего Востока. Минск, 2002.
- Шахермайр Ф. Александр Македонский / Пер. с нем. Москва, 1984.
- Шофман А.С. Распад империи Александра Македонского. Казань, 1984.
- Adams W. **Cassander, Macedonia, and the policy of coalition, 323–301 B.C.**: Dis... Doc. Phil. Charlottesville, 1974.
- Anson E. The Evolution of the Macedonian Army Assembly (330–315 B.C.) // **Historia**. Bd. 40 (1991).
- Anson E. Macedonia's Alleged Constitutionalism // **CJ**. 1985. № 4.
- Appianus. **Syriaca** // **Appiani Historia Romana**: In 2 v. / Ed. P. Viereck et A.G Roos. Lipsiae, 1962.
- Arrianus Flavius. **Historia successorum Alexandri** // **Die Fragmente der griechischen Historiker**: In 3 Bd. Bd. 2 / Hrsgb. F. Jacoby. Leiden, 1923–1958.
- Athenaeus. **Deipnosophistae**: Libri XV: In 2 v. / Rec. G. Kaibel. Lipsiae, 1887.
- Austin M. Hellenistic Kings, War, and the Economy // **CQ**. 1986. № 2.
- Aymard A. Tutelle et usurpation dans les monarchies hellénistiques // **Aegyptus**. 1952. № 1.
- Baker P. Warfare // **A Companion to the Hellenistic World** / Ed. A. Erskine. Malden (MA) Oxford, 2003, 2005.
- Beloch K. **Griechische Geschichte**: in IV Bd. Bd. IV. T. 2. Berlin, Leipzig, 1927.
- Bennett Ch. **Egyptian Royal Genealogy**. 2001–2011. <http://www.tyndalehouse.com/Egypt/ptolemies/ptolemy_i.htm>.
- Bevan E. **The House of Ptolemy**. London, 1927.
- Bickerman E. Notes on Seleucid and Parthian Chronology // **Berytus**. V. 8 (1943–1944).
- Billows R. **Antigonos the One-Eyed and the Creation of the hellenistic State** / Ed. 2. Berkeley – Los Angeles, 1997.
- Billows R. **Kings and colonists: aspects of Macedonian imperialism**. Leiden – New-York – Koeln, 1995.
- Bingen J. Ptolemy I and the Quest for Legitimacy // **Hellenistic Egypt: Monarchy, Society, Economy, Culture** / Ed. R. Bagnall. Berkeley, 2007.
- Le Bohec-Bouhet S. L'héritier du diadème chez les Antigonides // **Gerión (An)**. V. 9 (2005).
- Bouche-Leclercq A. **Histoire des Lagides**: In 4 v. V. 1. Paris, 1903–1907.
- Braund D. After Alexander: the Emergence of the Hellenistic World, 323–281 // **A Companion to the Hellenistic World** / Ed. A. Erskine. Malden (MA) – Oxford, 2003, 2005.
- Bravo B., Wipszycka E. **Historia starożytnych Greków**: W III t. T. III: O kres hellenistyczny. Warszawa, 1992.
- Briant P. **Antigone le borgne. Les débuts de sa carrière et les problèmes de l'Assemblée macédonienne**. Paris, 1973.
- Buraselis K. Kronprinzentum und Realpolitik. Bemerkungen zur Thronanwartschaft, Mitregentschaft und Thronfolge unter den ersten vier Ptolemaeern // **Gerión (an)**. V. 9 (2005).
- Canon regum astronomicus // **Einleitung in das Studium der altern Geschichte** / Hrsgb. K. Wachsmuth. Leipzig, 1895.

- Carney E.* Alexander the Lyncestian: the Disloyal Opposition // **GRBS**. 1980. № 1.
- Carney E.* Macedonians and Mutiny: Discipline and indiscipline in the Army of Philip and Alexander // **CPh**. 1996. № 1.
- Carney E.* The Sisters of Alexander the Great: Royal Relicts // **Historia**. Bd. 37 (1988).
- Chamoux F.* **Hellenistic Civilization**: Trans. from franc. Oxford, 2002.
- Chanotis A.* **War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History**. Oxford, 2005.
- Chauveau M.* Eres nouvelles et corégences en Egypte ptolémaïque // **AFP**. (Beih). Bd. 3 (1997).
- Chronicon Oxyrhynchi // **Die Fragmente der griechischen Historiker**: In 3 Bd. Bd. 2. / Hrsgb. F. Jacoby. Leiden, 1923–1958.
- Chronicon paschale**: Ad exemplar vaticanum? / Ed. L. Dindorf. Bonn, 1832.
- De historia diadochorum (Epitome heidelbergensis) // **Die Fragmente der griechischen Historiker**: In 3 Bd. / Hrsgb. F. Jacoby. Berlin – Leiden, 1923–1958.
- Dessel P. van, Hauben H.* Rhodes, Alexander and the Diadochi from 333/332 to 304 B.C. // **Historia**. Bd. 26 (1977).
- Diodorus Siculus.* **Bibliotheca Historica**: In 4 v. V. 4. / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.
- Diogenes Laertius.* **Diogeni Laertii Vita Philosophorum** / Rec. H. Long. Oxford, 1922.
- Eckstein A.* Hellenistic Monarchy in Theory and Practice // **A Companion to Greek and Roman Political Thought** / Ed. R. Balot. Oxf., 2009.
- Elephantine-Papyri** / Hrsgb. O. Rubensohn. Berlin: Weidmann, 1907. P. Eleph.
- Ellis J.* Amyntas Perdikka, Philip II and Alexander the Great; a study in conspiracy // **JHS**. V. 91 (1971).
- Errington R.* Macedonian “Royal Style” and its Historical Significance // **JHS**. V. 94 (1974).
- Errington R.* The Nature of the Macedonian State under the Monarchy // **Chiron**. Bd. 8 (1978).
- Eusebius.** Chronicon // **Eusebii Chronicorum canonum quae supersunt**: In 2 v. / Ed. A. Schoene. Berlin, 1967.
- Fernández Nieto F.-J.* La designación del sucesor en el antiguo reino de Macedonia // **Gerión (an)**. V. 9 (2005).
- Flavius Josephus.* Antiquitates judaicae // **Iosephi Flavii Opera**: In 5 v. V. 2. / Ed. B. Niese. Berlin, 1955.
- Funke P.* “Chronikai syntaxeis kai istoriai” Die rhodische Historiographie in hellenistischer Zeit // **Klio**. Bd. 76 (1994).
- Gehrke H.-J.* **Geschichte des Hellenismus**. Muenchen, 1990.
- Griffith G.* The Macedonian Background // **G&R**. 1965. № 2.
- Gruen E.* The Coronation of the Diadochoi // **The Craft of the Ancient Historian. Essays in Honor of Chester G. Starr** / Ed. J. Eadie & J. Ober. Lanham, 1985.
- Hadley R.* Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology // **Historia**. Bd. 18 (1969).
- Hagedorn D.* Ein Erlass Ptolemaios’ I. Soter? // **ZPE**. Bd. 66 (1986).
- Hammond N.G.L.* The Continuity of macedonian institutions and the macedonian Kingdoms of the hellenistic Era // **Historia**. Bd. 49 (2000).
- Hammond N.G.L.* The Macedonian imprint on the Hellenistic world // **Hellenistic History and Culture** / Ed. P. Green. Berkeley, 1993.
- Hammond N.G.L., Walbank F.* **A History of Macedonia**: In III v. V. III. Oxford, 1988.
- Hatzopoulos M.* **Macedonian institutions under the kings**: In II v. V. I. Athens, 1996.
- Hauben H.* Sur la strategie et la politique etrangere du premier Ptolemee // **RPhLHA**. V. 103 (1977).
- Hazard R.* Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda // **Phoenix**. (suppl). V. 37 (2000).
- The Hibeh Papyri / Ed. B.P. Grenfell, A.S. Hunt, E.G. Turner, M.T. Lenger. London, 1906–1955. P. Hib.
- Hieronymus Sanctus.* Chronica // **Hieronymi Chronicorum codicis floriacensis fragmenta leidensia, parisina, vaticana phototypice edita** / Ed. L. Traube. Lugduni Batavorum, 1902.
- Hoelbl G.* **A History of the Ptolemaic Empire**: Transl. from germ. London – New-York, 2001.
- Hornblower J.* **Hieronymus of Cardia**. Oxford, 1981.
- Huss W.* **Aegypten in hellenistischer Zeit**: 332–30 v. Chr. Muenchen, 2001.
- Inscriptiones Graecae**: In XIV v. V. XIV. Berolini, 1913–1940. IG.
- Jacoby F.* Ueber das Marmor Parium // **RhMPh**. Bd. 59 (1904).
- Justinus M.* **Junianis. Pompeius Trogius «Historiae Philippicae» Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
- Koelner Papyri**: Bd. VI / Hrsgb. M. Gronewald, B. Kramer, K. Maresch, M. Parka, C. Romer. Opladen, 1987. P. Koeln.

Koenen L. The Ptolemaic King as a Religious Figure // **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1994.

Lehmann G. Das neue Koelner Historiker-Fragment (P. Koln Nr. 247) und die cronikh suntaxi V des Zenon von Rhodos (FGrHist 523) // **ZPE**. Bd. 72 (1988).

Lucianus. Macrobian // **Lucianus**: In 8 v. V. 1 / Ed. A.M. Harmon. Cambridge (Mass.), 1913.

Lucianus. Pro lapsu inter salutantum // **Lucianus**: In 8 v. V. 6 / Ed. K. Kilburn. Cambridge (Mass.), 1959.

Lycophron. Alexandra // **Lycophronis Alexandra** / Ed. L. Mascialino. Leipzig, 1964.

Meister K. Agathocles // **The Cambridge Ancient History**: In XII v. V. VII. P. 1. (ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.

Malitz J. Von Alexander zu Kleopatra. Die politische Geschichte // **Kulturgeschichte des Hellenismus. Von Alexander dem Groszen bis Kleopatra** / Hrsgb. G. Weber. Stuttgart, 2007.

Manning J. Land and power in ptolemaic Egypt. The Structure of Land Tenure. Cambridge, 2003.

Marmor Parium // **Die Fragmente der griechischen Historiker**: In 3 Bd. Bd. 2 / Hrsgb. F. Jacoby. Berlin, 1923–1958.

Mastrocinque A. I Magi e l'educazione del principe // **Gerión (An.)**. V. 9 (2005).

Matthews R., Roemer C. Introduction: the Worlds of Ancient Egypt // **Encounter with Ancient Egypt** / Ed. R. Matthews, C. Roemer. London, 2003.

Monson A. Agrarian institutions in transition: Privatization from Ptolemaic to Roman Egypt: Dis... Doct. Phil. Stanford, Ca.: Stanford University, 2008.

Mooren L. The Nature of the Hellenistic monarchy // **SH**. V. 27 (1983).

Mori A. The Politic of Apollonius Rhodius' Argonautica. Cambridge – New-York – Melbourne etc., 2008.

Mueller O. Antigonos Monophthalmos und "Das Jahr der Koenige". Bonn, 1973.

Mueller S. Das hellenistische Koenigspaar in der medialen Repraesentation: Ptolemaios II. und Arsinoe II. Berlin – New-York, 2009.

Nepos Cornelius. Vitae / Ed. P.K. Marshall. Monachii [u.a.]: Saur, 2001.

Niese B. Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea. Gotha, 1893.

Orosius Paulus. Historiarum adversus paganos libri VII / Rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.

Pausanias. Graeciae descriptio: In 3 v. V. 1. / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.

Plutarchus. Aemilius Paulus // **Plutarchus. Vitae Parallelae**: In 3 v. V. 2. Fasc. 1 / Ed. K. Ziegler. Lipsiae, 1964.

Plutarchus. Alexander // **Plutarchus. Vitae Parallelae**: In 3 v. V. 2. Fasc. 2 / Ed. C. Lindskog et K. Ziegler. Lipsiae, 1968.

Plutarchus. De fortuna Alexandri Magni // **Plutarchus. Moralia**: In 7 v. V. 5. / Rec. F.H. Sandbach, C. Hubert; M. Pohlenz, K. Ziegler. Lipsiae, 1957.

Plutarchus. De vitioso pudore // **Plutarchi moralia**: In 7 v. V. 3 / Ed. M. Pohlenz. Leipzig, 1972.

Plutarchus. Demetrius // **Plutarchus. Vitae Parallelae: Demetrii et Antonii** / Rec. C. Sintensis. Lipsiae, 1875.

Plutarchus. Quaestiones Romae et Graecae // **Plutarchi moralia**: In 7 v. V. 2 / Ed. J.B. Titchiner. Leipzig, 1935.

Polyaenus. Strategmata / Rec. C. Schubert. Lipsiae, 1899.

Polybius. Historiae: In 2 v. V. 2 / Ed. Th. Buttner-Wobst. Lipsiae, 1882.

Pompeius Trogus. Prolegomena ad Historiam Philippicam // **Pompei Trogi fragmenta** / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.

Porphyrius. Fragmenta // **Die Fragmente der griechischen Historiker**: In 3 Bd. / Hrsgb. F. Jacoby. Berlin – Leiden, 1923–1958.

Pseudo-Callisthenes. Historia Alexandri Magni / Ed. W. Kroll. Berlin – Lipsiae, 1958.

Quintus Curtius Rufus. Historiarum Alexandri Magni Regis Macedonum; Libri qui supersunt // **Куриций Руф. История Александра Македонского (сохранившиеся книги)** / Текст и перевод под ред. В.С. Соколова. Москва, 1963.

Reames-Zimmerman J. Hephaestion Amyntoros: Eminence Grise at the Court of Alexander the Great: Dis... Doct. Phil. State College: Pennsylvania State University, 1998.

Rigsby K. An Edict of Ptolemy I // **ZPE**. Bd. 72 (1988).

Rosen K. Political Documents in Hieronymus of Cardia (323–302 B.C.) // **AC**. V. 10 (1967).

Sachs A., Wisemann D. A Babylonian King List of the Hellenistic Period // **Iraq**. V. 16 (1954).

Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten im Auftrag des Strassburger

- Wissenschaftlichen Gesellschaft begonnen von P. Preisigke und F. Bilabel:** In 3 v. / Hrsgb. von E. Kiessling, H.A. Ruprecht. Strassburg – Berlin – Heidelberg – Wiesbaden, 1915–1927. SB.
- Samuel A. Ptolemaic Chronology.* Muenchen, 1962.
- Schafer D.* Alexander der Grosse. Pharao und Priester // **Aegypten unter fremden Herrschern zwischen persischer Satrapie und roemischer Provinz** / Hrsgb. S. Pfeiffer. Frankfurt am Mein, 2007.
- Schuffert F.-G.* Studien zu Krieg und Machtbildung im Fruehhellenismus: Dis... Doct. Phil. Giessen, 2005.
- Seibert J.* Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I. Muenchen, 1969.
- Sherwin-White S., Kuhrt A.* From Samarkhand to Sardis: A new approach to the Seleucid empire. Berkeley – Los Angeles, 1993.
- Simpson R.* Abbreviation of Hieronymus in Diodorus // **AJPh.** 1959. № 4.
- Smith R.* Kings and Philosophers // **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1994.
- Stephens S.* Seeing Double. intercultural Poetics in Ptolemaic Alexandria. Berkeley – Los Angeles – London, 2003.
- Suda.* Lexicon // **Suidae lexicon:** In 4 v. Leipzig, 1928–1935.
- Sulpicius Severus.* Chronica // **Chroniques / Sulpice Sévère** / Ed. et trad. G. de Senneville-Grave. Paris, 1999.
- Tarn W.* Heracles Son of Barsine // **JHS.** 1921. № 1.
- Thompson D.J.* The Ptolemies and Egypt // **A Companion to the Hellenistic World** / Ed. A. Erskine. Malden (MA) Oxford, 2003, 2005.
- Thucydides.* Historiae // **Thucydides. De Bello Peloponnesiaco: Libri VIII** / Rec. G. Boehme / J. Klassen. Berlin, 1897.
- Titus Livius.* Titi Livi ab urbe condita: In 3 v. V. 3 / Rec. P.G. Walsh. Leipzig, 1902–1912.
- Trigger B., et al.* **Ancient Egypt: A Social History.** Ed. 3. Cambridge, 2006.
- Tronson A.* Satyrus the Peripatetic and the Marriages of Philip II // **JHS.** V. 104 (1984).
- Turner E.* Ptolemaic Egypt // **The Cambridge Ancient History:** In XII v. V. VII, P. 1 / (ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Vandorpe K.* The Ptolemaic Period // **A Companion to Ancient Egypt:** In II v. V. I / A. Lloyd. Oxford, 2010.
- Vitruvius M. Pollio.* De architectura libri decem / Ed. F. Krohn. Lipsiae, 1912.
- Volkman H.* Der Herrscherkult der Ptolemaeer in phoenikischen Inschriftentum sein Beitrag zur Hellenisierung von Kypros // **Historia.** Bd. 5 (1956).
- Volkman H.* Ptolemaios // **RE.** 1959. Bd. XVIII. T. 2.
- Walbank F.* **The Hellenistic World.** 2 ed. Cambridge Mass., 1993.
- Weber G.* Dichtung und hoefische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten drei Ptolemaeer. Stuttgart, 1993.
- Weber G.* Die neuen Zentralen. Hauptstaedte, Residenzen, Palaeste und Hofe // **Kulturgeschichte des Hellenismus. Von Alexander dem Groszen bis Kleopatra** / Hrsgb. G. Weber. Stuttgart, 2007.
- Wheatley P.* The Chronology of the Third Diadoch War, 315–311 B. C. // **Phoenix.** 1998. № 3/4.
- Wiemer H.-U.* **Krieg, Handel und Piraterie: Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos.** Berlin, 2002.
- Willems H.* The First Intermediate Period and the Middle Kingdom // **A Companion to Ancient Egypt:** In II v. V. I / A. Lloyd. Oxford, 2010.
- Whitehorne J.* **Cleopatra.** London – New York, 1994.
- Will E.* Histoire politique du monde hellénistique (323–30 av. J.-C.): In 2 v. V. 1 (2 éd.). Nancy, 1979.
- Will E.* The succession to Alexander // **The Cambridge Ancient History:** In XII v. V. VII. Part. 1 (ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Winter E.* Der Herrscherkult in den Aegyptischen Ptolemaeertempeln // **Das Ptolemaeische Aegypten, Akten des internationalen Symposions 27.–29. September 1976 in Berlin** / Hrsgb. H. Mahler, V. Strocka, Ph. von Zabern. Mainz am Rhein, 1978.